

Ірина Сенча

доцент кафедри управління проектами
ОРИДУ НАДУ при Президентові України, к.пед.н., доцент

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ДІАГНОСТИКИ СТАНУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ В ДЕРЖАВНОМУ АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ

У статті проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття «діагностика» в антикризовому управлінні у наукових працях вітчизняних і зарубіжних авторів. Узагальнено методологічні принципи діагностики стану соціально-економічної системи в державному антикризовому управлінні. Представлено визначення мети, функцій та складових діагностики в антикризовому державному управлінні.

Ключові слова: антикризове управління, діагностика стану соціально-економічної системи, соціально-економічний аналіз, оцінна система.

Irina Sencha

Associate Professor at Project Management Chair,
ORIPA NAPA under of the President of Ukraine, PhD in Pedagogic Sciences, Docent.

THE THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE ESSENCE OF DIAGNOSTICS OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEM STATE IN PUBLIC ANTI-CRISIS MANAGEMENT

The article analyzes theoretical approaches to the definition of the “diagnostics” concept essence in anti-crisis management in scientific works of domestic and foreign authors. Methodological principles of the essence of socio-economic system state diagnostics in public anticrisis management are overviewed. It is presented the definition of the objective, functions and components of diagnostics in anti-crisis public management.

Purpose of the article – is a theoretical grounding of the essence and functions of socio-economic system state as a part of its public anti-crisis management.

Analysis of the main approaches to the definition of the state diagnostics of the managed object in anti-crisis management shows the diversity of scientists' views on the definition of the term and its nature and allows asserting that at present a unified diagnostics conception in anti-crisis management has not been formed yet.

Many scientists believe that in most researches one can observe an excessive narrowing of the «diagnostics» concept, reducing its functions only to control the deviations of the state of managed object from the desired (planned), which prevents the extensive use of its capabilities in the process of anti-crisis management.

However, in our opinion, on the contrary, an excessive expansion of this concept is observed. Diagnostics is often identified with the analysis or study of the management object state and forecasting of its further development, however, specific functions and tasks of diagnostics itself as a separate stage of anti-crisis management process are often not defined, which does not allow distinguishing it from other components of this process.

The analysis of scientific papers on the issue of the managed object diagnostics in anti-crisis management, including in the public sector, allows us formulating the following conclusions regarding its nature and functions.

Diagnostics in public anti-crisis management system – is a tool for identifying the state of managed socio-economic system – pre-crisis, crisis or stable functioning. The very conclusion on the state of the system is the result of diagnostics.

The purpose of diagnostics – is getting information to make grounded public and managerial decisions on the socio-economic system influence.

The diagnostics content in public anti-crisis management system is reflected in the appropriate methodology for its implementation, which includes the purpose and procedures of diagnostics conducting (description of relevant procedure, including the algorithm of actions and evaluative system). Evaluative system consists of: the hierarchical structure of criteria, indexes and indicators that allow to evaluate the essential characteristics of the evaluation object; the evaluation model that reflects the sequence and criteria aggregation methods, indexes and indicators and allows getting an integrated assessment of the object state; the unified scale – rules of comparing the numerical values of the integrated assessment and quality characteristics of the evaluation object.

Diagnostics functions differ depending on the public anti-crisis management stage in which it is carried out:

during a retrospective analysis of the managed socio-economic system, diagnostics is used for fixation the position of the system on a development trajectory i.e. performing evaluative function;

at the stage of identifying possible trajectories of socio-economic system further development, diagnostics is used to determine the future system state, received forecast estimations are benchmarks for forecasting and planning of the system, i.e. diagnosis at this stage performs predictive function;

during the implementation of programs / plans of socio-economic system development, diagnostics is used for periodic assessment of the effectiveness and efficiency of management influence, that is kind way to determine the quality of management and performs the control function.

Key words: anti-crisis management, socio-economic system state diagnostics, socio-economic analysis, evaluative system.

Ірина Сенча

доцент кафедри управління проектами

ОРИГУ НАГУ при Президенті України, к.пед.н., доцент

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ ДИАГНОСТИКИ СОСТОЯНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В ГОСУДАРСТВЕННОМ АНТИКРИЗИСНОМ УПРАВЛЕНИИ

В статье проанализированы теоретические подходы к определению сути понятия «диагностика» в антикризисном управлении в научных трудах отечественных и зарубежных авторов. Обобщены методологические принципы диагностики состояния социально-экономической системы в антикризисном управлении. Представлено определение цели, функций и составляющих диагностической системы в антикризисном государственном управлении.

Ключевые слова: антикризисное управление, диагностика состояния социально-экономической системы, социально-экономический анализ, система оценивания.

Постановка проблеми

Ефективне антикризове державне управління потребує глибокого аналізу і діагностики стану керованої соціально-економічної системи. Аналіз передбачає виявлення зв'язків і залежностей соціально-економічних явищ і процесів у всій їх багатогранності й багатоаспектності, а діагностика, засновуючись на результатах цього аналізу, повинна виявляти величину відхилення стану соціально-економічної системи від встановленої норми на основі типових ознак. Діагностика дозволяє своєчасно визначити кризові явища, а також ступінь стійкості, надійності соціально-економічних систем, виявити їх слабкі місця з метою прийняття обґрунтованих адекватних управлінських рішень щодо покращення їх стану, а також виокремити певні групи систем – таких, що знаходяться в кризовому, передкризовому або нормальному стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці діагностики, як складової антикризового управління, присвячені наукові праці багатьох закордонних авторів, серед яких: Е. Альтман, І. Ансофф, У. Бівер, Т. Петерс, Т. Таффлер, а також таких науковців країн ближнього зарубіжжя, як В. Арнольд, І. Бланк, С. Беляев, С. Бір, А. Богданов, Т. Клебанов, Е. Коротков, В. Кошкін, В. Крижанівський, Є. Мінаев, В. Пономаренко, Е. Уткін та ін.

Питанням вдосконалення методів діагностики в процесі управління підприємством приділено увагу в працях таких вітчизняних та іноземних вчених: Т. Берднікова, А. Вартанов, В. Герасимчук, А. Градов, П. Єгоров, Ю. Лисенко, Б. Літвак, Н. Родіонова, В. Рапорт, В. Савчук, З. Соколовська, Н. Чумаченко, Г. Швиданенко, А. Шеремет та ін.

На теперішній час розроблено значну кількість методик діагностики стану господарюючих суб'єктів, при цьому увага науковців, в основному, концентрується на окремих видах діагностики відповідно до сфери наукових інтересів авторів – фінансової діагностики, економічної діагностики, управлінської діагностики тощо. В рамках антикризового управління підприємством ґрунтовно досліджено принципи та особливості діагностування кризи та банкрутства. Основна увага в цих роботах приділяється дослідженню міжнародного та вітчизняного досвіду конструювання методик оцінювання стану підприємств, визначенню індикаторів їх розвитку в рамках існуючих моделей та використанню додаткових індикативних показників, що відображають

специфічні особливості об'єкта дослідження, зокрема, залежно від виду економічної діяльності.

Щодо діагностики кризи в державному антикризовому управлінні, то варто відмітити наукові праці таких авторів, як: І. О. Забеліна, де розглядалося питання виявлення та прогнозування виникнення криз в політичній сфері, зокрема запропоновано перелік показників для розпізнавання політичних криз; І. О. Кульчій – наведено перелік визначення сутності діагностики кризи та типи отриманих «діагнозів» стану керованого об'єкту; В. І. Шарий – розроблено технологічну схему антикризового державного управління; І. В. Ярова – розроблено методико-технологічну модель ідентифікації кризових небезпек для отримання інтегрованої оцінки стану адміністративно-територіального утворення з урахуванням досягнутого рівня сталого розвитку, задоволення потреб територіального колективу і рівня виконання стратегії розвитку.

Незважаючи на значний інтерес науковців до даної проблематики, спостерігається певна неоднороззначність теоретичних положень в цій сфері, що вказує на потребу в комплексному дослідженні теоретико-методологічних та практичних засад діагностики кризи в антикризовому управлінні. Зокрема, залишаються дискусійними питання її мети і місця в процесі антикризового управління, відбору показників для розпізнавання кризових явищ в соціально-економічному розвитку територій, методики їх розрахунку, агрегування та методів побудови оцінної моделі, особливостей діагностики кризи як елементу системи державного антикризового управління.

Мета статті – теоретичне обґрунтування сутності та функцій діагностики стану соціально-економічної системи як елементу державного антикризового управління.

«Діагностика» та «діагноз» – це терміни, які до недавня належали тільки до медицини. Так, за Словником української мови (1970–1980 рр.), діагностика – це розділ медицини, який вивчає ознаки хвороб, методи і принципи дослідження організму для встановлення діагнозу, де діагноз – короткий лікарський висновок про характер і суть захворювання [13]. Проте останнім часом ці терміни увійшли також в інші науки: зокрема, в технічних науках діагностика – це процедури і системи, що є детекторами похибок і некоректно працюючих пристроїв, систем або мереж, а

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Мета

Виклад основного матеріалу

також встановлення і вивчення ознак, що характеризують стан машин, пристроїв, систем для передбачення можливих відхилень та запобігання порушень нормального режиму їх роботи [1; 4], в економічних науках – вивчення стану суб'єкту господарської діяльності з метою своєчасного виявлення його недоліків, використання резервів розвитку та прийняття обґрунтованих управлінських рішень [9].

В рамках антикризового управління діагностика визначається як:

- методика оцінювання стану об'єкта управління за системою показників, що відображають основні ознаки кризи [2];
- специфічна функція і специфічна стадія антикризового управління, процес реалізації комплексу певних дослідницьких процедур, в результаті яких визначається стан об'єкта і виявляються його слабкі місця [3];
- процес визначення стану об'єкта дослідження та оцінки можливості його зміни, один із складових елементів дослідження стану керованого об'єкта [7];
- процедура вимірювання на відповідних шкалах (номінальної, порядку, інтервалів, відношень) нормативних показників, характерних для конкретної соціально-економічної системи, представлених у вигляді цілісної моделі [11];
- багатофакторна категорія, яка включає дослідження базових показників господарської діяльності соціально-економічної системи, всебічний аналіз впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на фінансово-економічний і техніко-технологічний стан підприємства та експертне оцінювання розроблених заходів, перспектив фінансового оздоровлення та превентивної санації, а також досягнення цілей прогнозування [10];
- процес детального та поглибленого аналізу проблем, виявлення факторів, що впливають на них, підготовки всієї необхідної інформації для прийняття рішення, а також виявлення головних аспектів взаємозв'язку між проблемами, загальними цілями та результатами діяльності керованого об'єкта [5];
- етап антикризового менеджменту (що не збігається з антикризовим прогнозуванням та плануванням, обліком результатів антикризових процедур та контролем за їх виконанням); періодичне дослідження відповідних аспектів стану керованого об'єкта з метою уточнення тенденцій розвитку всіх видів діяльності, положення в траєкторії життєвого циклу і потім прийняття економічно і соціально обґрунтованих управлінських рішень для коректування; система методів, прийомів і методик проведення досліджень для визначення цілей функціонування господарюючого суб'єкта, способу їх досягнення, виявлення проблем і вибору варіантів їх рішення [12].

Отже, аналіз основних підходів до визначення діагностики стану керованого об'єкта в антикризовому управлінні показує розмаїття думок науковців щодо визначення цього поняття та його сутності й дозволяє стверджувати, що на теперішній час єдину концепцію діагностики в антикризовому управлінні не сформовано.

Найчастіше в наукових дослідженнях спостерігається надмірне звуження поняття «діагностика», зведення її функцій тільки до контролю відхилень стану керованого об'єкта від бажаного (запланованого), що не дозволяє широко використовувати її можливості в процесі антикризового управління [10]. Автори стверджують, що діагностика повинна дозволяти вирішувати наступні завдання: оцінку стану керованого об'єкта; визначення ступеню стабільності його функціонування; визначення можливих варіантів подальшого розвитку та його динаміки, виходячи із структурного зв'язку між показниками; оцінку можливих наслідків управлінських рішень.

Проте, на нашу думку, спостерігається надмірне розширення цього поняття. Діагностика часто ототожнюється з аналізом або дослідженням стану об'єкта управління, а також прогнозуванням його подальшого розвитку, при цьому специфічні функції й задачі власне діагностики як окремого етапу процесу антикризового управління часто не визначаються, що не дозволяє виокремити її від інших складових цього процесу. Так, наприклад, в роботі [8] діагностика визначається як перший етап контролю розвитку соціально-економічної системи, а її результатом вважається аналіз стану системи за 5-10 років; в роботі [6] процеси діагностики і моніторингу стану соціально-економічної системи не розділяються та представляються у вигляді мультикритеріальної системи, заснованої на процесному підході до управління, при цьому параметрами ефективності системи пропонуються показники результативності реалізованих превентивних заходів, що обґрунтовані і прийняті до реалізації на основі зазначеної системи, та показники задоволеності зацікавлених сторін.

Причинами невизначеності концепції діагностики стану керованого об'єкта в антикризовому управлінні можуть бути індивідуальні особливості об'єктів дослідження, оскільки концепція діагностики повинна їх враховувати [3; 10], а також існування множини функцій діагностики, які залежать від того, на якому етапі процесу антикризового управління вона використовується.

Так, за Е. Коротковим, передбачення криз можливе тільки на основі аналізу існуючої ситуації і тенденцій розвитку соціально-економічної системи, тобто діагностика кризи є наступним після аналізу етапом антикризового управління. При цьому в розпізнанні криз мають брати участь всі показники оцінювання стану соціально-економічної системи, також велике значення має методика їх конструювання та практичного використання, тобто методологія розпізнавання кризи у всіх аспектах цього процесу: ціль, показники, їх використання та практична цінність передбачення кризи [2].

Досліджуючи особливості антикризового управління в публічному секторі, І. Ярова зазначає, що саме діагностика та аналіз ситуації на певній території з урахуванням певних визначених критеріїв успішного розвитку, а також оперативне визначення проблем (на основі визначення критичних відхилень показників від норми) – це інструменти успішного розроблення стратегії безкризового розвитку території [15].

За Н. Єршовою, кризовий процес обов'язково відображається на певних показниках діяльності об'єкта дослідження, тому поняття «діагностика кризи» розглядається автором як процес визначення стану

об'єкта дослідження та оцінки можливості його зміни. Методика діагностики повинна враховувати принцип системності та комплексності, долати труднощі, зумовлені непорівнянністю, різноспрямованістю та мультиколінеарністю показників і водночас засновуватися на загальноприйнятих показниках і бути не обтяжною, тому для побудови оцінної моделі необхідне застосування процедур стандартизації та агрегування показників [7].

Для діагностики стану соціально-економічної системи необхідне використання загальнонаукових і конкретних наукових методів її опису в термінах показників її стану/розвитку в нормативному просторі. Для визначення «здоров'я» або «нездоров'я» системи нормативна модель порівнюється з сучасною (нинішньою) моделлю системи, їх відмінність ідентифікується на основі заданих критеріїв як норма або як аномалія. За результатами порівняння робиться висновок про стан системи. Отримані в результаті діагностики дані використовуються під час розробки прогнозу можливого стану системи на певний період часу, що дозволяє відпрацювати відповідні управлінські методи впливу на систему з метою забезпечення бажаного напрямку і необхідного темпу її розвитку. Так, якщо початковий прогноз негативний, виникає необхідність розробки процедури управління змінами існуючих значень показників з метою досягнення бажаних значень [11].

Досліджуючи проблему оцінювання потенціалу сталого розвитку України, колектив авторів монографії [14] дійшов висновку, що для оцінювання стану розвитку соціально-економічної системи необхідна мультирівнева система порівняльних показників, які будуть характеризувати ресурси (минуле), резерви (теперішнє) і можливості (майбутнє) об'єкта дослідження. Крім того, в науковій праці зазначається, що індикатори, обрані для оцінювання, мають: надавати можливість порівняння та агрегування (для прорахунку портфельного індексу); бути прозорими (можливість перевірки третьою стороною); низьковитратними (низькі затрати та можливість швидкого обрахунку); структурованими (прозора й логічна структура розрахунку); надійними (наукове обґрунтування); спрямованими на вирішення глобальних проблем.

На думку В. Джухи та Т. Синюк, система діагностики стану соціально-економічного розвитку територій повинна бути передусім орієнтована на вимоги заінтересованих сторін – інститутів державності, суспільства, представників реального сектору економіки та інших безпосередніх користувачів результатів діагностики. Автори вважають, що формування програми, методики та інструментарію діагностики повинно враховувати наступні вимоги: забезпечення достовірності та об'єктивності інформації; оптимізація системи показників з урахуванням інформаційних потреб різних рівнів управління соціально-економічною системою; технологічність застосованих показників (тобто врахування існуючих можливостей збору даних, методик вимірювань, аналізу й інтерпретації даних, підготовленості користувача до їх сприйняття та використання) [6].

Аналіз наукових праць, присвячених проблемі діагностики стану керованого об'єкта в антикризовому управлінні, в тому числі й в публічній сфері, дозволяє сформулювати наступні висновки щодо її сутності й функцій.

Діагностика в системі державного антикризового управління – це інструмент для ідентифікації стану керованої соціально-економічної системи – передкризового, кризового або стабільного функціонування. Саме висновок щодо стану системи є результатом діагностики.

Мета діагностики – отримання інформації для прийняття обґрунтованих державно-управлінських рішень щодо здійснення впливу на соціально-економічну систему.

Зміст діагностики в системі державного антикризового управління відображається у відповідній методиці її здійснення, що містить мету і порядок проведення діагностики (опис відповідної процедури, включаючи алгоритм дій та оцінну систему). Оцінна система складається з: ієрархічної структури критеріїв, показників та індикаторів, які дозволяють оцінити суттєві характеристики об'єкта оцінювання; оцінної моделі, що відображає послідовність і методи агрегування критеріїв, показників та індикаторів і дозволяє отримати інтегральну оцінку стану об'єкта; уніфікованої шкали – правила співставлення числових значень інтегральної оцінки і якісної характеристики стану об'єкта оцінювання.

Функції діагностики розрізняються залежно від етапу державного антикризового управління, на якому вона здійснюється:

- на етапі ретроспективного аналізу керованої соціально-економічної системи діагностика використовується для фіксації положення системи на траєкторії розвитку, тобто виконує оцінну функцію;
- на етапі ідентифікації можливих траєкторій подальшого розвитку соціально-економічної системи діагностика використовується для визначення майбутнього стану системи, отримані прогнозні оцінки є орієнтирами для прогнозування і планування розвитку системи, тобто діагностика на цьому етапі виконує прогностичну функцію;
- на етапі реалізації програм/планів розвитку соціально-економічної системи діагностика використовується для періодичної оцінки ефективності і результативності управлінського впливу, тобто є своєрідною мірою для визначення якості управління та виконує контрольну функцію.

Слід зазначити, що на теперішній час відсутні комплексні методики діагностики стану соціально-економічної системи в державному антикризовому управлінні, залишаються дискусійними питання відбору показників для розпізнавання кризових явищ в соціально-економічному розвитку територій, методики їх розрахунку, агрегування та методів побудови оцінної моделі, що і визначає перспективні напрямки подальших досліджень.

Література.

1. Абрамов Н. (Переферкович Н. А.) Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений: около 5000 синонимических рядов, более 20 000 синонимов / Н. Абрамов. – 8-е изд., стер. – М.: Русские словари, 2008. – 667 с.
2. Антикризисное управление: Учебник / Под ред. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 432 с.

3. Баймахамбетова Г. И. Диагностика кризиса в антикризисном управлении / Г.И. Баймахамбетова // Вестник КазНУ. Серия экономическая. – Алматы: вид-во КазНУ, 2010. – № 5 (81). – С. 87-92
4. Большой толковый словарь синонимов русской речи: Идеографическое описание 2000 синонимических рядов, 10 500 синонимов / [Л. Г. Бабенко и др.] ; под общ. ред. Л. Г. Бабенко. - М.: АСТ-ПРЕСС, 2008. – 753 с.
5. Верба В. А., Решетняк Т. І., Організація консалтингової діяльності / В. А. Верба, Т. І. Решетняк. – Київ, 2000. – 241 с.
6. Джуха В. М. Синюк Т. Ю. Диагностика социально-экономического развития региона на основе пространственно-временной системы мониторинга / В. М. Джуха, Т. Ю. Синюк // Электронный научный журнал «Управление экономическими системами». – Серия «Региональная экономика». – Вип. 40/2012: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uecs.ru/regionalnaya-ekonomika/item/1318-2012-04-30-07-28-48>.
7. Ершова Н. Ю. Діагностика в системі антикризового управління машинобудівними підприємствами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук.: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / Н. Ю. Ершова. – Харків, 2009. – 19 с.
8. Кац О. А. Державне регулювання та контроль розвитку і функціонування соціально-економічних систем різних рівнів / О. А. Кац // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб.наук.пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В.Даля, 2012. – № 3(43). – С. 114–117.
9. Краснова В. В., Ямшанов В. Н. Теоретические подходы к определению сущности экономической диагностики / В. В. Краснова, В. Н. Ямшанов // Державна підтримка інноваційних підприємств в Україні: Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип. 6. – Частина 2. – Херсон, 2014. – С. 219–222.
10. Мороз О. В., Сметанюк О. А. Фінансова діагностика у системі антикризового управління на підприємствах. Монографія / О. В. Мороз, О. А. Сметанюк. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006. – 167 с.
11. Понукалин А. А., Понукалина О. В. Социологическая диагностика и моделирование социально-экономических систем / А. А. Понукалин, О. В. Понукалина // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – Саратов: вид-во Саратовського ГСЭУ, 2012. – № 2. – С. 181–183.
12. Родионова Н.В. Антикризисный менеджмент: Учеб. пособие для вузов / Н. В. Родионова. – М. ЮНИТИ – ДАНА, 2001. – 223 с.
13. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2. – 352 с.
14. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
15. Ярова І. В. Особливості антикризового управління в публічному секторі / І. В. Ярова // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: Дніпропетров. регіонал. ін-т держ. упр., 2013. – Вип. 1(16). – С. 138–145.